

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۴/۶

در نظام بین‌الملل کنونی، تحریم‌های ابزاری است که در راستای کنترل یا تغییر سیاست‌های بازیگران چالشگر، از آن مکرراً استفاده می‌شود. در دهه‌های اخیر مهم‌ترین عاملی که باعث اعمال تحریم علیه ایران شده است، وقوع انقلاب اسلامی و تقابل با غرب و هژمونی آمریکا و همچنین برنامه هسته‌ای ایران بوده که نگاه مجامع بین‌المللی را به خصوص از دهه گذشته متوجه خود کرده است. هدف اصلی این مقاله بررسی و ارائه تحلیل دقیق‌تری از تحریم‌های بین‌المللی اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران و ارائه الگوی گونه‌شناختی از آن است. نتایج و خروجی حاصل از این گونه‌شناسی می‌تواند برای مقابله بهتر با نظام تحریم‌ها و تهدیدهای ناشی از آن مؤثر واقع شود. پرسش محوری این پژوهش آن است که تحریم‌های اعمال شده علیه ایران در بازه سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۵ از چه جهاتی دسته‌بندی می‌شوند و در چارچوب کدام گونه قابل تحلیل است؟ فرضیه پژوهش نیز چنین خواهد بود که تحریم‌های علیه ایران از حیث مرجع صدور، حوزه موضوعی، علت غایی، شدت، سطح، نوع هدف و الزام‌آور بودن یا نبودن تفکیک می‌شوند. شناخت گونه‌های تحریم‌ها و مفاد هر یک نیازمند اطلاع از چیستی هر تحریم و جای دادن آن در هر دسته مستلزم پاسخ به چرایی‌هاست. از این‌رو روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است و شیوه گردآوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای است که در نهایت نشان داد از نظر حوزه موضوعی بخش انرژی ایران با بیشترین میزان تحریم‌های ایالات متحده و اتحادیه اروپا مواجه بوده است.

کلیدواژه‌ها: ایران؛ تحریم؛ شورای امنیت سازمان ملل متحد؛ گونه‌شناسی

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول)؛ Email: e.yari@shirazu.ac.ir

** کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز؛

Email: danesh7172@gmail.com

*** کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز؛

Email: gholamimohammad921@yahoo.com

مقدمه

تحریم پدیده و روندی است که ازسوی برخی کشورها و سازمان‌ها و حتی شرکت‌ها در برابر دیگر شخصیت‌های بین‌المللی خصوصاً دولت‌ها استفاده می‌شود. اعمال تحریم‌ها با توجه به ماهیتی که دارند در راستای اهداف مختلفی به‌کار گرفته می‌شوند. برخی از تحریم‌ها برای نظم و صلح بین‌المللی (بعد جهانی) و برخی دیگر برای اهداف سیاسی خاص یک کشور (بعد ملی) علیه دیگر شخصیت‌های بین‌المللی (خصوصاً کشورها) اعمال می‌شوند. در گذشته تحریم‌ها عمدتاً به صورت یک جانبه و در برخی موارد به صورت چندجانبه اعمال می‌شدند، اما پس از جنگ جهانی اول و تشکیل جامعه ملل علاوه بر اینکه سازوکار تحریم در راستای صلح و نظم بین‌المللی به‌کار گرفته شد، از نظر گستردگی مشارکت‌کنندگان نیز متحول شد. پایان جنگ سرد، شروع دوره‌ای از انواع تحریم‌هاست که از آن می‌توان به رژیم بین‌المللی تحریم‌ها یاد کرد؛ چراکه در این دوره تحریم‌ها واجد شاخص‌های مفهوم رژیم بین‌المللی بوده یعنی اجزای ماهوی، تصمیم‌سازی، اجرایی - نظارتی و سنجش کارایی تشکیل‌دهنده مجموعه‌ای منسجم با عنوان رژیم بین‌المللی تحریم است.

آنچه در اعمال تحریم‌ها امری واضح تلقی می‌شود این است که معمولاً قدرت‌های بزرگ توانایی اتخاذ تحریم علیه کشورهای ضعیف‌تر را دارند و این کشورهای هژمون هستند که به‌طور وسیع تحریم‌های گوناگونی را علیه دیگر دولت‌ها اتخاذ می‌کنند. اگر در فضای جنگ سرد، آمریکا در تقابل استراتژیک با شوروی و برای حفظ هژمونی، مجبور بود از رژیم‌های سیاسی سرکوبگر حمایت کند و مکتب ویلسون‌یسم را به نفع جکسون‌یسم کنار بگذارد، با فروپاشی شوروی، سیاست خارجی آمریکا می‌بایست در تقابل با دشمن فرضی دیگری که تروریسم بنیادگرا نامیده می‌شد، از دمکراسی‌سازی جهان‌گرایانه با توسل به قدرت نظامی حمایت می‌کرد. به نظر می‌رسد که تحریم، بخش آغازین توسل به حرکت نظامی‌گرایانه به مثابه گام آخر است (خلیلی و صلواتی، ۱۳۹۳: ۱۳۶).

بنابراین در دو دهه گذشته استفاده از تحریم‌های بین‌المللی و چندجانبه به‌عنوان ابزاری برای مهار رژیم‌های سیاسی و تغییر رفتار آنها رشد چشمگیری داشته است و در این مسیر تغییرات و اصلاحات زیادی را در روند تکاملی خود، پشت سر گذاشته‌اند. قدرت‌های

بزرگ سلطه‌گر برای کسب منافع بیشتر و رهایی از گزند تهدیدها علیه منافع‌شان، به تحریم‌های چندجانبه روی می‌آورند و سعی دارند پشتیبانی و همکاری مؤثر جامعه جهانی را جلب کنند.

ایران یکی از مهم‌ترین کشورهایی است که قدرت‌های بزرگ و مجامع بین‌المللی در ادوار مختلف سعی کرده‌اند از طریق اعمال تحریم آن را تحت فشار قرار دهند. تحریم‌های اقتصادی و تجاری دوره قاجاریه یکی از ابزار مورد استفاده روس‌ها علیه ایران بوده است. تحریم‌های نفتی انگلستان در زمان ملی شدن نفت در سال ۱۹۵۲ میلادی از جمله تحریم‌های علیه ایران در قبل از انقلاب اسلامی بوده است. با وقوع انقلاب اسلامی موج تحریم‌های اعمالی علیه ایران بیشتر شد و در این راستا ایالات متحده سعی کرده است علاوه بر تحریم‌های یک‌جانبه خود، دیگر کشورها، شرکت‌های تجاری و سازمان‌های بین‌المللی را به اتخاذ این تصمیم علیه ایران وادار کند. از زمان تسخیر سفارت آمریکا در تهران و فرمان اجرایی جیمی کارتر مبنی بر توقیف همه دارایی‌ها و سرمایه‌های دولت ایران در آمریکا، این کشور به‌انحای مختلف دولت ایران را مورد تحریم قرار داده است.

از سال ۱۳۸۴ به بهانه غنی‌سازی اورانیوم، تحریم‌های اعمالی علیه ایران وارد فاز تازه‌ای شد. اظهارات مکرر مقام‌های آمریکایی در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که به‌زعم آمریکا، برنامه هسته‌ای ایران چالشی جدی برای منافع و امنیت آمریکا و رژیم صهیونیستی و حتی ثبات خاورمیانه است. امروزه آمریکا همه توان سیاسی، اقتصادی، دیپلماتیک و نظامی خود را به‌کار گرفته تا بتواند با مشارکت سایر کشورها، ایران را وادار به پذیرش خواسته‌های خود کند (منظور و مصطفی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۲). «چندین نهاد تحریم‌های گسترده‌ای را علیه ایران تحمیل کرده‌اند که شامل شورای امنیت سازمان ملل، دولت آمریکا، کنگره آمریکا و اتحادیه اروپا هستند. تحریم‌ها فقط به دلیل فعالیت هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران نیستند، بلکه گاه تحریم‌ها به بهانه‌های دیگر مانند فعالیت‌های تروریستی و نقض حقوق بشر اعمال می‌شود» (Jalilvand, 2015: 2).

مجموعه تحریم‌های اعمالی علیه جمهوری اسلامی ایران را می‌توان جامع‌ترین و فراگیرترین تحریم‌ها از سوی جامعه بین‌المللی نام برد. این تحریم‌ها را مراجع مختلف با

استفاده از ابزارها بر ایران اعمال کرده‌اند. تحریم‌ها با اینکه نتوانسته اهداف کشورهای تحریم‌کننده (یعنی تغییر نظام جمهوری اسلامی) را برآورده سازد، اما نقش کلیدی در متقاعد کردن ایران برای پذیرش توافقنامه مربوط به برنامه هسته‌ای ایفا کرده است. در این پژوهش به دنبال این مسئله هستیم که در تحریم‌های بین‌المللی اعمال شده علیه ایران، چینش و تمرکز زمانی تحریم‌ها، تحریم‌کننده‌ها، علت تحریم‌ها و موضوع هدف تحریم‌ها چگونه بوده است؟ از این رو برای دست یافتن به یک گونه‌شناسی و دسته‌بندی منطقی از این موارد، تحریم‌های اعمال شده علیه ایران را از سال ۱۳۵۸ (۱۹۷۹) مورد بررسی قرار داده و به‌طور عمده براساس بازه زمانی، مراجع اعمال تحریم‌ها و موضوع مورد هدف تحریم دسته‌بندی و تحلیل شده است.

۱. بنیان نظری و مفهومی

۱-۱. نظریه ثبات هژمونیک

«نظریه ثبات هژمونیک»^۱ که چارلز کیندلبرگر^۲ (۱۹۸۶) آن را در کتاب جهان در رکود: ۱۹۲۹-۱۹۳۹ ارائه کرد، استدلال می‌کند که به یک قدرت مسلط نیاز است تا قواعد تعامل میان دولت‌ها را به‌منظور جلوگیری از بروز معضل امنیت^۳ مرتبط با نظامی که فاقد نظارت چین قدرتی است به اجرا درآورد. سرچشمه این ایده‌ها در کتاب قدرت ملی و ساختار تجارت جهانی، اثر آبرت ا. هیرشمان^۴ (۱۹۴۸)، نیز به چشم می‌خورد (اسمیت و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۱). رابرت کیوهین^۵ نظریه ثبات هژمونیک مدنظر کیندلبرگر را با توضیح رابطه بین اقتصاد کشور هژمون و سیستم تجارت بین‌المللی توسعه می‌دهد. او می‌گوید کشور هژمون نه تنها می‌تواند قوانینی را که در راستای منافع او نیست، منسوخ یا حداقل از افزایش آنها جلوگیری کند، بلکه می‌تواند نقش مسلطی در شکل‌گیری قوانین جدید داشته باشد. کیوهین نقش هژمون را این‌گونه تعریف می‌کند: کنترل

-
1. Hegemonic Stability Theory
 2. Kindleberger
 3. Security Dilemmas
 4. Hirschmann
 5. Robert Keohane

داشتن بر همه مواد خام، کنترل همه منابع سرمایه، کنترل بر بازار و همچنین برتری مطلق هژمون در تولید کالاهایی که از ارزش بسیار بالایی برخوردارند (Keohane, 1984: 32).

برخلاف دیدگاه لیبرالیستی کیوهین نسبت به هژمونی، رابرت گیلپین از منظر رئالیستی به هژمون نگاه می‌کند. گیلپین می‌گوید با وجود اینکه وضعیت اقتصاد لیبرالی برای توسعه بازارهای بین‌المللی در موقعیت هژمونیک یک ضرورت است، اما تحکیم، حفظ و عملکرد موفق اقتصاد بین‌المللی لیبرالی به یک رهبری سیاسی^۱ نیاز دارد. به عبارت دیگر چارچوب اقتصاد سیاسی بین‌الملل به رهبری یک کشور هژمون، یک رکن کلیدی نظم بین‌المللی و اقتصاد جهانی است. کشور هژمون قادر و مایل است اول نظم بین‌المللی را حفظ کند؛ دوم، کالاهای عمومی^۲ فراهم کند تا ثبات سیاسی بین‌المللی تحکیم شود (Tai TingLiu and Ming Te, 2011: 218-219).

نظریه ثبات هژمونیک نظریه‌ای تلفیقی^۳ است که با نئولیبرالیسم و ساختارگرایی ارتباط دارد. هم دانش‌پژوهان نواقع‌گرا و هم نئولیبرال‌ها، ایده ثبات هژمونیک را در افق‌های نظری‌شان می‌گنجانند، نئولیبرال‌ها ثبات هژمونیک را برحسب عرضه کالاهای عمومی در یک اقتصاد مبتنی بر تجارت آزاد تحلیل می‌کنند، حال آنکه نواقع‌گرایان آن را برای توجیه سیاست‌های حمایت‌گرانه به کار می‌برند (اسمیت و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۱-۳۰). طبق نظریه ثبات هژمونیک، از آنجا که عرصه روابط بین‌الملل، عرصه رقابت و نزاع دولت‌ها (دولت - ملت‌ها) بر سر قدرت است و جریان آزاد اقتصاد بین‌الملل نیز تابع معادلات قدرت است و با دست نامرئی تحقق نمی‌یابد، قدرت هژمون ضمن جذب دولت‌های ضعیف‌تر به خصوص قدرت‌های درجه دوم به اعمال مقررات اقتصاد لیبرال می‌پردازد (قنبرلو، ۱۳۸۵: ۸۵۷).

بنابراین می‌توان گفت نظریه ثبات هژمونیک در روابط بین‌الملل، تلفیقی از نظریه‌های نئورئالیستی و نئولیبرالیستی است. طبق این نظریه یک دولت قوی و مسلط که مایل و قادر به راهبری در عرصه بین‌المللی است، سیستم بین‌المللی و واحدهای آن را کنترل می‌کند و کالاهای عمومی در اختیار آنها قرار می‌دهد؛ این وظیفه هژمون با تحمیل فشارهای

1. Political Leadership
2. Public Goods
3. Hybrid Theory

اقتصادی و رژیم‌های بین‌المللی (مانند تحریم‌ها) به وادار کردن دولت‌های مخل نظم بین‌الملل (به‌زعم خودشان) می‌پردازد. در این پژوهش با تکیه بر نظریه ثبات هژمونیک تحریم‌های اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران که با فشارهای ایالات متحده وضع شده، بررسی می‌شود.

ایالات متحده علاوه بر اعمال تحریم‌های یک‌جانبه، با نفوذ و تأثیرگذاری بر سازمان‌های بین‌المللی و شورای امنیت و اتحادیه اروپا، حوزه تحریم‌های ایران را گسترش داد. هژمونی ایالات متحده با اعمال فشار بر تغییر موضع نسبت به تحریم‌های ایران تأثیر زیادی داشته است؛ چین که مدعی همکاری با کشورهای جهان سوم همانند ایران است، برای خواست هژمون مجبور شده است تا روابط خود را با ایران تا جایی ادامه دهد که به تنش با ایالات متحده منجر نشود. این سیاست را می‌توان در برخی اقدام‌های پکن در قبال ایران مشاهده کرد؛ برای مثال می‌توان به موافقت با فرستادن پرونده هسته‌ای ایران در سال ۲۰۰۶ به شورای امنیت و رأی دادن به قطعنامه‌های ۱۶۹۶ و ۱۸۳۵ شورای امنیت علیه ایران اشاره کرد.

به این ترتیب و با استفاده از نظریه ثبات هژمونیک و نقش هژمونیک ایالات متحده در اعمال تحریم‌های بین‌المللی علیه جمهوری اسلامی ایران می‌توان درک مناسبی از رژیم بین‌المللی تحریم‌ها، به لحاظ تئوریک به دست آورد.

۱-۲. مفهوم تحریم

«تحریم در لغت به معنای نارواداشتن، نارواکردن و حرام کردن است» (معین، ۱۳۸۴: ۱۰۳۷). «تحریم در لغت فارسی و عربی به معنای حرام کردن، بازداشتن و منع شدن است» (دهخدا، ۱۳۴۱، ج ۱۴: ۴۲۰). «لغت سنکسیون در زبان فرانسه عبارت است از آلام و مجازات‌هایی که عادلانه وضع می‌شود» (مؤمنی، ۱۳۹۲: ۱۱۵). هوفبور و آگ^۱ (۲۰۰۱) تحریم را چنین تعریف می‌کنند، «تحریم عبارت است از الغای اجباری، یا تهدید به الغای تجارت مرسوم و روابط مالی با یک کشور تحریم

1. Hufbauer and Oegg

شده به منظور تغییر در سیاست‌های آن کشور» (2: Hufbaus and Oegg, 2001). در تعریف دیگری آمده است از تدابیر قهرآمیز که دولت یا گروهی از دولت‌ها علیه دولتی که به قوانین بین‌المللی تجاوز کرده اعمال می‌شود.

در این پژوهش منظور از تحریم‌های بین‌المللی، مجموعه‌ای از محدودیت‌ها، جریمه‌ها و تهدیدهایی است که از جانب کشورها، نهادها و سازمان‌های بین‌المللی جهانی یا منطقه‌ای علیه یک یا چند کشور وضع می‌شود. بررسی منابع مختلف انگلیسی نشان می‌دهد که برای بیان مفهوم تحریم از سه واژه «Sanction»، «Embargo» و «Boycott» استفاده شده است. در زبان فارسی گاه هر سه را به تحریم ترجمه می‌کنند و گاه معادل‌های متفاوتی برای آنها برمی‌گزینند که مورد اشاره قرار خواهد گرفت. در ادامه، این موارد را تشریح می‌کنیم و در انتهای مقاله به بررسی تحریم‌های اعمال شده علیه ایران از این منظر خواهیم پرداخت. البته باید توجه داشت که مصداق‌یابی این سه مورد کار همواره ساده‌ای نیست؛ چراکه مرزهای دقیق و روشنی میان آنها یافت نمی‌شود و ممکن است یک عنوان تحریمی قابلیت انتساب به دو مورد از آنها را داشته باشد.

اصطلاح «سنکشن» از حقوق رومی سرچشمه گرفته که در آنجا به معنای کیفری است که بر شخص ناقض قانون تحمیل می‌شود. این اصطلاح در معنای وسیع خود، قابل اطلاق به هر اقدامی است که در حمایت از نظم اجتماعی انجام شود که رفتار انسانی را تنظیم می‌کند. هدف از اعمال یک سنکشن، سبب‌سازی رفتاری که با اهداف و استانداردهای یک جامعه مطابقت داشته باشد و ممانعت از کنش متناقض با آن اهداف و استانداردهاست. متعاقباً یک سنکشن می‌تواند هدف سرکوب و پایان‌دهی به شکل ویژه‌ای از رفتار نامطلوب (ناظر به گذشته) و بازدارندگی در قبال چنان رفتاری (ناظر به آینده) را پیگیری کند (International Encyclopedia of the Social Sciences, 2018)؛ بنابراین در مفهوم سنکشن، ماهیت مجازات بودن آن برجسته است.

«امبارگو»، واژه‌ای است که در زبان لاتین عامیانه ریشه دارد و از طریق زبان اسپانیایی وارد زبان انگلیسی شده است؛ در اسپانیایی به معنای تصرف، توقیف و بازداشت بوده است (Etymonline, 2014). امبارگو یکی از ابزارهای جنگ اقتصادی است که ممکن است

برای بازه‌ای از اهداف سیاسی، از جمله نشان دادن عزم، فرستادن یک سیگنال سیاسی، تلافی کردن اقدام‌های کشوری دیگر، و داشتن یک کشور به تغییر رفتار، بازداشتن آن از مشارکت در فعالیت‌های نامطلوب و تضعیف توان نظامی آن مورد تمسک قرار گیرد (Shambaugh, n.d.). مبارکورا به صورت امتناع از فروش به یک کشور خاص تعریف کرده‌اند (Citeman, 2009). بنابراین این اصطلاح ناظر بر محدودسازی فعالیت و اقدام، به ویژه دادوستد با یک کشور است. در میان کاربردهای مفهوم مبارکو، می‌توان دو معنای کلی را تشخیص داد: ۱. ممنوعیت تجارتي مبتنی بر قانون علیه یک کشور و یا کنشگری خارجی به طور کلی و ۲. توقیف کشتی‌ها به طور خاص. همچنین آن را به «منزوی سازی جزئی یا کامل یک کشور از راه ممنوعیت بازرگانی» نیز تعریف کرده‌اند. گفتنی است در زبان فارسی، گاه معادل «ممنوعیت تجاری» را برای آن به کار برده‌اند (بیات، ۱۳۹۵: ۴۶).

واژه «بایکوت» از اسمی خاص^۱ گرفته شده است (Britannica, n.d.). یک بایکوت دولتی، محدودیتی مطلق علیه خرید و واردات کالاهایی خاص از دیگر کشورهاست (Citeman, 2009): از این رو قطع فعالیت و اقدام را هدف قرار می‌دهد. در ادامه اجمالاً سیری تاریخی از کلیت تحریم‌ها به دست آمده تا بحث را ملموس‌تر سازد.

۱-۳. بنیاد تاریخی و روند تکاملی تحریم‌ها

تاریخ تحریم‌های اقتصادی به عنوان ابزار سیاست خارجی تقریباً به ۲۵۰۰ سال قبل برمی‌گردد. اولین اقدام‌های شناخته شده در این راستا اقدام‌های تنبیهی یک کشور علیه دیگر کشورها در ۴۳۲ سال قبل از میلاد یعنی تحریم تجاری آتن^۲ بر دولت - شهر مگارا^۳ انجام شده است (Nicolay, 2011: 145). در روم باستان، تحریم آب بر دشمن اعمال می‌شد و پیش از آن، قریب به ۸۰۰ سال قبل از میلاد مسیح اولین قومی که مبادرت به تحریم سایر اقوام کرد، یهود بوده است. دولت چین نیز اولین دولتی است که به تحریم‌های

1. Charles Cunningham Boycott

2. Athen

3. City-stste of Megara

فراملی اقدام کرده است (Dagani, 1983: 5). در قرن هفدهم نیز آثاری از تحریم‌ها وجود داشته است که بیشتر در برابر مردم و اجتماع اعمال شده‌اند؛ بنابراین تا اواسط قرن بیستم تحریم‌ها عمدتاً مکانیسمی بودند تا هنجارهای اجتماعی را با ایجاد قانون علیه آنها تحت فشار قرار دهند (Baldwin, 2015: 890).

تحریم‌های جامعه ملل به‌عنوان نخستین تجربه تحریم‌های بین‌المللی است. تحریم‌های سازمان ملل متحد در دوران جنگ سرد، گامی به جلو بوده و نهایتاً تحریم‌های سازمان ملل پس از جنگ سرد را می‌توان تکامل‌یافته‌ترین تحریم‌های بین‌المللی یاد کرد (سجادپور و وکیلی، ۱۳۹۴: ۶۲). امروزه برای نشان دادن افزایش مشروعیت تحریم‌ها، آنها را هدفمند و هوشمند مطرح می‌کنند.

۴-۱. انواع تحریم

در یک نگاه کلی، تحریم‌ها از منظر شدت و سطح اعمال به همه‌جانبه، هوشمند،^۱ اولیه و ثانویه تقسیم می‌شود. به طوری که تحریم‌های همه‌جانبه کالا و خدمات مورد نیاز مردم کشور هدف را شامل می‌شود؛ اما تحریم‌های هدفمند یا هوشمند اشخاص حقیقی یا حقوقی دولتی و غیردولتی مورد نظرند که منشأ رفتارهای دولتی هستند. تحریم‌های هوشمند پس از بحران‌های متعدد حقوق بشردوستانه در کشورهای تحت تحریم مانند عراق مطرح شد. تحریم‌های اولیه یا ابتدایی تنها به محدودیت در روابط بین دو کشور مربوط می‌شود اما تحریم ثانویه در صورتی ایجاد می‌شود که تحریم‌کننده در مورد دولتی‌هایی که با کشور مورد تحریم رابطه ایجاد می‌کنند محدودیت و ممنوعیت اعمال کند (انصاریان، ۱۳۹۳: ۵۳-۵۲). اولین ظهور قابل توجه تحریم‌های ثانویه طی جنگ جهانی اول رخ داد، زمانی که متفقین به تهیه فهرستی از شرکت‌ها و دولت‌های بی‌طرف اقدام کردند که دارای روابط بازرگانی با دشمنان آنها بودند (کخدایی، ۱۳۷۳: ۶۶).

به‌طورکلی می‌توان ادعا کرد که تقسیم‌بندی تحریم‌ها بیش از آنکه جنبه حقوقی داشته باشد، جنبه آکادمیک و آموزشی دارد. نمونه‌های مختلف تقسیم‌بندی تحریم‌ها

براساس شدت و سطح تحریم، حوزه موضوعی، الزام‌آوری، هدف و منشأ تحریم وجود دارد که در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. اقسام تحریم

انواع تحریم	
از منظر شدت و سطح اعمال تحریم ^۱	همه جانبه، هوشمند، اولیه، ثانویه
از منظر حوزه موضوعی	بازرگانی، مالی و بانکی، سرمایه‌گذاری، حمل و نقل، تحریم افراد، انتقال دانش و فناوری، سیاسی، نظامی، ورزشی و فرهنگی، آموزشی، مسافرتی
الزام‌آور بودن ^۲	اجباری، ^۳ اختیاری ^۴
نوع هدف	با اهداف استراتژیک، ^۵ با هدف تغییر رفتار دولت تحریم شونده
داخلی یا بین‌المللی بودن (منشأ تحریم)	تحریم خصوصی (ملی)، دولت‌ها علیه یکدیگر، تحریم‌های جمعی ^۶

مأخذ: انصاریان، ۱۳۹۳؛ مؤمنی، ۱۳۹۲؛ وکیل، ۱۳۹۲.

۵-۱. مراحل تحریم و بعد اجرایی آن

در هر تحریم چهار مرحله را می‌توان تمییز داد. مرحله اول طراحی^۷ تحریم است که توجه به اهداف تحریم اهمیت پایه‌ای دارد. اجرا^۸، نظارت^۹ و اعمال^{۱۰} دیگر مراحل تحریم است.

۱. برخی دیگر از این منظر تحریم‌ها را به دو دسته «فراگیر» یا Comprehensive و «گزینشی» یا Selective طبقه‌بندی می‌کنند.

۲. تحریم‌ها ممکن است به موجب تصمیم شورای امنیت سازمان ملل اتخاذ شوند که در این صورت اجباری تلقی می‌شوند یا اجرای آنها به اختیار دولت‌ها واگذار شود که در این صورت اختیاری قلمداد می‌شوند.

3. Mandatory

4. Voluntary

۵. در این حالت، منافع استراتژیک یک کشور در خطر قرار دارد به طوری که تحریم، جایگزین جنگ می‌شود چون هزینه‌اش از جنگ کمتر است و برای کشور یا کشورهای اعمال‌کننده کاملاً توجیه‌پذیر است.

۶. شامل تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد و تحریم‌های اعمالی از سوی دیگر سازمان‌ها و نهادها مانند اتحادیه اروپا می‌شود.

7. Design

8. Implementation

9. Monitoring

10. Enforcement

مسئولیت اجرا و نظارت بر تحریم بنابه نوع آن متفاوت است؛ به‌گونه‌ای که در تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا، وزارت خزانه‌داری این مسئولیت را داراست. در اتحادیه اروپا مسئولیت تمام تحریم‌های نظامی برعهده کشورهای عضو گذاشته شده است. مسئولیت اجرای سایر تحریم‌ها ازجمله مالی، تجاری و ممنوعیت پرواز برعهده کمیسیون است. شورای اتحادیه اروپا نیز مسئولیت نظارت را برعهده دارد. در تحریم‌های بین‌المللی مرتبط به شورای امنیت، هرچند اجرای تحریم‌ها برعهده تک‌تک اعضا گذاشته شده است اما شورای امنیت، نهاد کمیته تحریم را به‌طور اختصاصی برای هر رژیم تحریم به‌عنوان رکن فرعی شورا بر مبنای ماده (۲۹) تأسیس کرده است تا در حوزه اجرا و نظارت بر تحریم فعالیت کند. کمیته‌های تحریم شامل یک نماینده از یکایک اعضای شورای امنیت است و ریاست آن سالیانه بین اعضا، چرخشی خواهد بود (سجادپور و وکیلی، ۱۳۹۴: ۵۳).

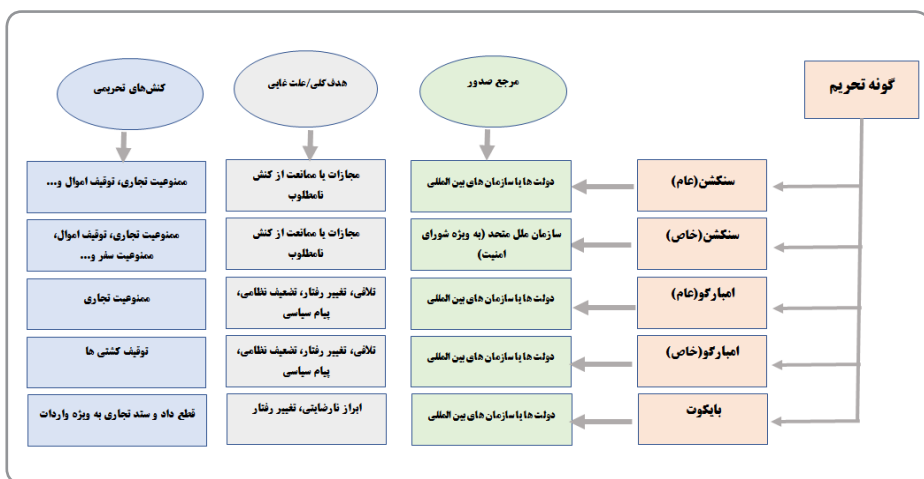
از آنجاکه در این پژوهش، از یکسو در پی شناخت گونه‌های مختلف تحریم‌ها از جهات گوناگون و ازدیگرسو به دنبال تطبیق دادن تحریم‌های اعمال شده علیه ایران بر این‌گونه‌ها هستیم، روش توصیفی - تحلیلی را مورد استفاده قرار داده‌ایم. در همین راستا، پرسش اصلی این مقاله آن است که تحریم‌های اعمال شده علیه ایران از چه جهاتی قابل دسته‌بندی است و گونه‌های مختلف آنها چیست و هر عنوان تحریمی در کدام دسته قرار می‌گیرد؟ در پاسخ به این سؤال، این فرضیه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد که تحریم‌هایی که علیه ایران وضع شده‌اند، از حیث مرجع صدور، حوزه موضوعی، علت غایی، شدت، سطح، نوع هدف و الزام‌آور بودن یا نبودن تفکیک پذیرند. همچنین پرسش‌های فرعی هم مانند مقایسه درصد تحریم‌ها در حوزه‌های گوناگون، با روش جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز از طریق کتابخانه‌ای و اسنادی مورد پاسخ‌دهی قرار گرفته‌اند.

۲. یافته‌های تحقیق و تحلیل آن

از وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۳۵۷ (۱۹۷۹ م) و تقابل انقلاب اسلامی و آرمان‌های آن با نظام بین‌الملل موجود به رهبری ایالات متحده و هم‌پیمانان غربی آن، به بهانه‌ها و دلایل مختلف، تحریم‌های متعددی علیه ایران اتخاذ شده است. این تحریم‌ها طیف

متعدد و متنوعی را شامل می‌شود که اغلب با اهداف حداکثری تغییر نظام در ایران و اهداف حداقلی تضعیف و تغییر رفتار این کشور مورد استفاده قرار گرفته است. در یک نمای کلی، ۹ قانون تحریمی و ۱۹ فرمان اجرایی تحریمی ویژه ایران از سوی ایالات متحده، ۶ قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد و ۸ موضع و ۳ مقررات تحریمی از سوی اتحادیه اروپا را شامل می‌شود. مجموعه این تحریم‌ها، مبنای تحلیل این پژوهش است. در ادامه مجموع این تحریم‌ها را برحسب موضوع دسته‌بندی کرده و مقاطع حساس و دلایل اعمال تحریم علیه ایران را در این مقاطع مشخص کرده‌ایم. از این رو، نخست همه تحریم‌های اعمالی علیه ایران، تحریم‌کننده‌ها، موضوع‌های اصلی تحریم، زمان اعمال آنها را شناسایی و دسته‌بندی کرده و مشخص شده که دسته‌بندی موضوعی هدف تحریم‌ها چگونه بوده است و تحریم‌های ایالات متحده، شورای امنیت و اتحادیه اروپا چه موضوع‌هایی را شامل شده و هرکدام چه بخش‌هایی از اقتصاد، فناوری، امور دفاعی یا دیگر فعالیت‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. در مورد قرارگیری عنوان‌های مختلف تحریمی در سه‌گانه سنکشن، امبارگو و بایکوت، با توجه به توضیح‌های ارائه شده در قسمت مبانی نظری از مدل مفهومی ذیل استفاده شده است:

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

۱-۲. تحریم‌های اعمال شده علیه ایران قبل از سال ۲۰۰۵

تحریم‌های اعمالی علیه جمهوری اسلامی ایران تا سال ۲۰۰۵ به‌طور عمده شامل تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده است. در دوران معاصر، ایالات متحده آمریکا به‌عنوان یکی از قطب‌های قدرتمند اقتصادی، از اولین پرچم‌داران اعمال تحریم‌های اقتصادی بوده است. ذکر این نکته ضروری است که پس از پایان جنگ استقلال طلبانه آمریکا، این کشور در معاهده‌ای که با انگلستان به امضا رساند، استفاده از حربه تحریم اقتصادی را عملی غیرانسانی تلقی کرد و به‌کارگیری آن را در هر وضعیتی برخلاف مصالح و منافع بشری برشمرد و آن را محکوم کرد. با این وجود، این کشور به‌ویژه بعد از جنگ جهانی دوم بیشترین استفاده را از این اهرم علیه سایر کشورها داشته است. به‌طوری‌که طبق آماری که در سال ۲۰۰۷ منتشر شد، بعد از جنگ جهانی اول تا آن سال تعداد ۱۸۳ تحریم اقتصادی اعمال شده بود که ۱۴۰ مورد آن را آمریکا انجام داده است (رضائی، ۱۳۹۱: ۶).

تحریم‌های ایالات متحده علیه جمهوری اسلامی ایران از اوایل انقلاب تا به حال به‌انحای مختلف وجود داشته است و بیانگر این است که آنها خواهان تغییر استراتژی‌های ایران هستند. به‌طورکلی قوانین مصوب کنگره، اساس تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا را تشکیل می‌دهند. با استناد به این قوانین، رؤسای جمهور آمریکا فرمان‌هایی را صادر می‌کنند که در حقوق اساسی آمریکا به فرمان (دستور) اجرایی^۱ معروفند. این فرامین برحسب شرایط زمانی مختلف صادر می‌شوند که لازم‌الاجراست و در صورت تأمین اهداف لغو می‌شوند.

در ۲۹ اکتبر ۱۹۸۷ رئیس‌جمهور وقت آمریکا، ریگان، با صدور دستور اجرایی شماره ۱۲۶۱۳ اساس مقررات تحریم علیه ایران را پایه‌گذاری کرد و این مقررات تا امروز شاهد تحولات زیادی بوده است. توجیه صدور دستور مذکور، اتهام حمایت ایران از تروریسم بین‌المللی و ادعای اقدام‌های تجاوزگرایانه علیه کشتی‌های غیرجنگی در آب‌های خلیج فارس بود. این در شرایطی است که ایالات متحده به‌موجب بیانیه الجزایر در سال ۱۹۸۰ در برابر جمهوری اسلامی ایران متعهد شده بود همه تدابیر محدودکننده و تحریم‌ها را رفع کند که نسبت به ایران تا آن زمان اعمال می‌شد (وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲: ۲۶۰).

اولین تحریم اعمالی ایالات متحده آمریکا در خصوص جمهوری اسلامی ایران در ۱۴ نوامبر ۱۹۷۹ و در پی انقلاب ایران و تسخیر لانه جاسوسی (دستگیری دیپلمات‌های آمریکایی در تهران) اعمال شد. رئیس‌جمهور کارتر^۱ با یک فرمان اجرایی اموال ایران را در ایالات متحده مصادره و اعلام کرد که «وضعیت موجود در ایران، تهدید غیرعادی و فوق‌العاده برای امنیت ملی، سیاست خارجی و اقتصاد ایالات متحده به وجود آورده است». رئیس‌جمهور ریگان^۲ بعد از کشته شدن ۲۴۱ نفر از تفنگداران ایالات متحده در سال ۱۹۸۳ در بیروت، ایران را به لیست کشورهای حامی تروریسم افزود (Samore, 2015: 3). بنا بر تصور ایالات متحده آمریکا، طرح‌ریزی یا انفجار پایگاه تفنگداران آمریکایی در بیروت در سال ۱۳۶۲ (۱۹۸۳) با حمایت ایران بوده است. به همین دلیل در نظر ایالات متحده آمریکا، ایران اقدام تروریستی انجام می‌دهد و در پی دستیابی به سلاح هسته‌ای است، با صلح خاورمیانه مخالف است و درکل با شیوه‌ها و قوانین بین‌المللی همراهی نمی‌کند (فرزین‌نیا، ۱۳۷۶: ۸۶). نام نهادن ایران به‌عنوان حامی تروریسم، دلیلی برای اعمال ممنوعیت‌ها و محدودیت‌ها علیه ایران تا به امروز است (Ibid.).

به دنبال آن، بیل کلینتون^۳ در سال ۱۹۹۵ دو فرمان اجرایی صادر کرد و طبق آن تجارت و سرمایه‌گذاری در ایران ممنوع شد. در همان سال، وی قانون تحریم‌های ایران و لیبی را امضا کرد، این قانون تحریم‌هایی را علیه شرکتی شامل می‌شد که در بخش انرژی ایران بیشتر از حد معینی سرمایه‌گذاری کرده بودند. دومین قانون تحریم‌ها^۴ برای ایران بود که به صورت گسترده سرمایه‌گذاری در بخش انرژی را شامل می‌شد (Ibid.: 4). براساس قانون تحریم‌های ایران و لیبی همه شرکت‌هایی که بیش از ۲۰ میلیون دلار در توسعه منابع نفتی ایران سرمایه‌گذاری کنند، مجازات خواهند شد.

در ژوئن ۲۰۰۵، جورج بوش فرمان اجرایی ۱۳۳۸۲ را مبنی بر مصادره دارایی افراد حقیقی مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران صادر کرد. در جدول ۲ مهم‌ترین فرامین اجرایی و قوانین تحریمی ایالات متحده علیه جمهوری اسلامی ایران تا سال ۲۰۰۵، آورده شده است.

1. Jimmy Carter
2. Ronald Reagan
3. Bill Clinton
4. Iran Sanctions Act

جدول ۲. برجسته‌ترین تحریم‌های اعمالی ایالات متحده علیه ایران تا سال ۲۰۰۵

عنوان	تاریخ	توسط	شرح عناصر برگزیده
فرمان‌های اجرایی ۱۲۲۱۱، ۱۲۲۰۵، ۱۲۱۷۰	نوامبر ۱۹۷۹ تا آوریل ۱۹۸۰	جیمی کارتر	توقیف دارایی‌ها و اموال ایران و منع تجارت برخی اقلام شامل واردات همه کالاها از ایران در سال ۱۹۸۱، براساس قرارداد الجزایر این ممنوعیت‌ها برداشته شد
کشور حامی ترور	ژانویه ۱۹۸۴	-	فروش تسلیحات و کمک‌های خارجی به ایران ممنوع شد
اعلام ریگان	سپتامبر ۱۹۸۷	رونالد ریگان	ممنوعیت فروش تجهیزات غواصی به ایران
فرمان اجرایی ۱۲۶۱۳	اکتبر ۱۹۸۷	رونالد ریگان	واردات همه نوع کالاها (به‌خصوص نفت) از ایران ممنوع شد
قانون عدم اشاعه تسلیحات نامتعارف ایران - عراق	اکتبر ۱۹۹۲	جورج بوش	انتقال کالاها یا تکنولوژی مربوط به تسلیحات کشتار جمعی و برخی سلاح‌های متعارف به ایران، تحریم شد
سیاست مهار دوجانبه ایران و عراق	آوریل ۱۹۹۴	جورج بوش	تشدید محدودیت‌های تسلیحاتی و فناوری علیه ایران
فرمان اجرایی ۱۲۶۱۳	نوامبر ۱۹۹۴	بیل کلینتون	با صادرات سلاح‌های کشتار جمعی مقابله شد
فرمان اجرایی ۱۲۹۵۷ و ۱۲۹۵۹	مارس تا مه ۱۹۹۵	بیل کلینتون	ممنوعیت هرگونه سرمایه‌گذاری ایالات متحده در ایران شامل بخش نفت و همچنین ممنوعیت انتقال کالا از ایالات متحده به ایران
قانون تحریم‌های ایران و لیبی	اوت ۱۹۹۶	بیل کلینتون	تحریم شرکت‌هایی که بیش از ۲۰ میلیون دلار در بخش نفتی ایران سرمایه‌گذاری کرده‌اند
فرمان اجرایی ۱۳۰۵۹	اوت ۱۹۹۷	بیل کلینتون	گسترش ممنوعیت صادرات به ایران
قانون منع تکثیر تسلیحات کشتار جمعی ایران	مارس ۲۰۰۰	بیل کلینتون	تحریم همه اشخاص حقیقی و حقوقی که کالاهای مربوط به سلاح‌های کشتار جمعی و موشک‌های بالستیک برای ایران فراهم می‌کنند
قانون اعتبارات کشاورزی	اکتبر ۲۰۰۰	-	منع دریافت ضمانت‌نامه‌های صادراتی دولت آمریکا
فرمان اجرایی ۱۳۲۲۴	سپتامبر ۲۰۰۱	جورج بوش (پسر)	تحریم دارایی‌های حامیان (شرکت‌ها و مؤسسه‌ها) مالی تروریست بین‌المللی
فرمان اجرایی ۱۳۳۸۲	ژوئن ۲۰۰۵	جورج بوش	توقیف دارایی‌ها و اموال حامیان و تولیدکنندگان تسلیحات کشتار جمعی

مأخذ: منظور و مصطفی پور، ۱۳۹۲: Samore.

۲-۲. تحریم‌های بعد از سال ۲۰۰۵

تحریم‌های اعمالی علیه ایران بعد از سال ۲۰۰۵ شامل سه دسته کلی؛ تحریم‌های ایالات متحده آمریکا، تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد و تحریم‌های اتحادیه اروپاست.

۲-۲-۱. تحریم‌های ایالات متحده

تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده تا قبل از سال ۲۰۰۶ با اینکه گستردگی زیادی داشتند، اما در مقابل تحریم‌های جدیدی که علیه جمهوری اسلامی ایران وضع کردند، ناچیزند. از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۳، حدود پنج قانون و تعداد زیادی فرمان‌های اجرایی از سوی کنگره و دولت آمریکا علیه کشور ایران صادر شده است. همچنین آنها با مطرح کردن پرونده هسته‌ای جمهوری اسلامی در شورای امنیت و تصویب قانون‌های تحریمی متعدد ویژه ایران، خواستار ایجاد فشار بیشتری بر جمهوری اسلامی ایران بوده‌اند.

جدول ۳. مهم‌ترین قوانین و فرامین اجرایی ایالات متحده برای اتخاذ تحریم علیه ایران (۲۰۰۶-۲۰۱۵)

عنوان	تاریخ	تحریم‌کننده	شرح عناصر برگزیده
قانون حمایت از آزادی در ایران ^۱	سپتامبر ۲۰۰۶	بوش	تحریم کشورهای سرمایه‌گذار در ایران که به توسعه سلاح هسته‌ای و کشتار جمعی در این کشور کمک می‌کنند؛ تدوین ممنوعیت تجارت با ایالات متحده؛ جلوگیری از پول‌شویی‌های مرتبط با سلاح‌های کشتار جمعی
فرمان اجرایی ۱۳۴۳۸	ژوئیه ۲۰۰۷	بوش	توقیف دارایی‌های افراد حقیقی و حقوقی که از دید آمریکا، در تلاش‌اند تا عراق را بی‌ثبات کنند
قانون تحریم‌های جامع، پاسخگویی و عدم سرمایه‌گذاری ^۲	ژوئیه ۲۰۱۰	کنگره و اوپاما	تحریم فروش بنزین به ایران؛ تحریم مؤسسه‌های مالی خارجی که از برنامه هسته‌ای ایران حمایت می‌کنند
فرمان اجرایی ۱۳۵۵۳	سپتامبر ۲۰۱۰	اوپاما	توقیف دارایی‌های اشخاص دولتی ایرانی که حقوق بشر را نقض می‌کنند
قانون اختیارات دفاع ملی ^۳	مارس ۲۰۱۱	کنگره و اوپاما	تحریم بانک‌های خارجی که با بانک مرکزی ایران در ارتباط هستند؛ توقیف اموال و دارایی‌های ایرانی‌هایی که از دید ایالات متحده حقوق بشر را نقض می‌کنند

1. Iran Freedom Support Act (ISLA)

2. Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act (CISADA)

3. National Defense Authorization Act (NDAA)

عنوان	تاریخ	تحریم‌کننده	شرح عناصر برگزیده
فرمان اجرایی ۱۳۵۷۲	آوریل ۲۰۱۱	اوپاما	توقیف اموال و دارایی‌های افرادی که حقوق بشر را در سوریه نقض می‌کنند، شامل افراد ایرانی
فرمان اجرایی ۱۳۵۷۴	مه ۲۰۱۱	اوپاما	تأیید اصلاحات انجام شده در «قانون تحریم‌های ایران» ^۱
فرمان اجرایی ۱۳۵۹۰	نوامبر ۲۰۱۱	اوپاما	تحریم حمایت‌های مالی و تکنولوژی در بخش‌های انرژی و پتروشیمی در ایران برای جلوگیری از توسعه منابع انرژی این کشور
قانون پاتریوت ایالات متحده	نوامبر ۲۰۱۱	کنگره و اوپاما	مطرح کردن بخش مالی ایران به‌عنوان حوزه «نگرانی‌های پول شویی اولیه»
بخش ۱۲۴۵ قانون اختیارات دفاع ملی ^۲	دسامبر ۲۰۱۱	کنگره و اوپاما	محدود کردن صادرات نفت ایران؛ تدوین بخش ۳۱۱ پول شویی
فرمان اجرایی ۱۳۵۹۹	فوریه ۲۰۱۲	اوپاما	مسدود کردن کل دارایی دولت ایران در حوزه قلمرو ایالات متحده
فرمان اجرایی ۱۳۶۰۶	آوریل ۲۰۱۲	اوپاما	مسدود کردن دارایی و اموال افرادی که در نقض حقوق بشر از طریق تکنولوژی ارتباطات دخالت داشته‌اند
فرمان اجرایی ۱۳۶۰۸	مه ۲۰۱۲	اوپاما	تحریم دور‌زندگان تحریم‌ها
فرمان اجرایی ۱۳۶۲۲	ژوئیه ۲۰۱۲	اوپاما	تحریم مؤسسه‌های مالی خارجی که فروش نفت را تسهیل می‌کنند
قانون کاهش تهدید ایران و حقوق بشروسیه	اوت ۲۰۱۲	کنگره و اوپاما	تحریم علیه حمایت از بخش نفت ایران؛ تحریم ناقضان حقوق بشر در ایران و سوریه؛ تحریم شرکت‌های مرتبط با سپاه پاسداران
فرمان اجرایی ۱۳۶۲۸	اکتبر ۲۰۱۲	اوپاما	گسترش قانون کاهش تهدید ایران و حقوق بشروسیه
قانون اختیارات دفاع ملی	فوریه ۲۰۱۳	تصویب کنگره و موافقت اوپاما	توقیف دارایی‌ها و اموال اشخاص حقیقی و حقوقی که اقدام به تأمین کالا یا خدمات در بخش انرژی، ساخت کشتی و کشتیرانی کنند و یا عملیات مذکور را بیمه کنند؛ ممانعت از ورود درآمدهای نفتی به داخل کشور؛ تحریم ورود طلا، گرانتیت، زغال کک، آلومینیوم و نرم‌افزارهای صنعتی مرتبط با بخش‌های انرژی و کشتیرانی با ایران؛ تحریم صداوسیما ایران و ریاست آن به‌دلیل نقض حقوق بشر
قانون حمایت از آزادی و مقابله با گسترش سلاح‌های هسته‌ای در ایران	ژانویه ۲۰۱۳	کنگره و اوپاما	تحریم علیه بخش انرژی، کشتیرانی و کشتی‌سازی در ایران؛ تحریم ورود فلزات گران‌بها به ایران
فرمان اجرایی ۱۳۶۴۵	ژوئیه ۲۰۱۳	اوپاما	تحریم مشارکت در صنعت خودروسازی ایران؛ توقیف دارایی بانک‌هایی که با ریال رایج در ایران تجارت می‌کنند

مأخذ: همان.

1. Iran Sanction Act (ISA)
2. Section 1245 of National Defense Authorization Act FY 2012

ایالات متحده با تصویب قوانین تحریمی و فرامین اجرایی خاص ایران، بخش‌های انرژی، خودروسازی، بانک‌ها، اموال ایرانیان، برخی شخصیت‌های مهم ایرانی، بخش کشتیرانی و دیگر بخش‌های حمل‌ونقل انرژی جمهوری اسلامی ایران را مورد هدف قرار داده است. تا قبل از سال ۲۰۰۵ این کشور حدود سه قانون و هشت فرمان اجرایی مطرح کرده است که این تحریم‌ها بیشتر بر ممنوعیت‌های تجارت و توقیف اموال ایرانیان و ممنوعیت کمک‌های تسلیحاتی به ایران تأکید داشته‌اند. از سال ۲۰۰۵ تاکنون حدود ۸ قانون تحریمی و ۱۱ فرمان اجرایی از سوی ایالات متحده علیه جمهوری اسلامی ایران اتخاذ شده که بیشترین محدودیت‌ها بر بخش انرژی و بخش مالی بوده است.

۲-۲-۲. تحریم‌های سازمان ملل متحد

فرانسه، آلمان و انگلیس در سال ۲۰۰۳ به دنبال این تحول که جمهوری اسلامی به صورت محرمانه به احداث جایگاه غنی‌سازی اورانیوم در نطنز و پروژه تولید آب‌سنگین اراک پرداخته است، مذاکراتشان را با ایران شروع کردند؛ اما بعد از انتخاب محمود احمدی‌نژاد به‌عنوان رئیس‌جمهور جدید در سال ۲۰۰۵، مذاکرات منحل شد و ایران توقف تبدیل اورانیوم را پایان داد. به دنبال آن، در سال ۲۰۰۶، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، پرونده ایران را به شورای امنیت سازمان ملل ارجاع داد. بعد از توقف دور دیگر مذاکرات در تابستان ۲۰۰۶، شورای امنیت اولین سری از قطعنامه‌های تحریمی را علیه ایران اتخاذ کرد (Samore, 2015: 6). شورای امنیت در سال‌های بعد، به صورت وسیع و گسترده تحریم‌هایی علیه جمهوری اسلامی ایران وضع کرد. سیاست‌های قدرت‌های بزرگ خصوصاً ایالات متحده به همراه وظایف شورای امنیت، به‌عنوان مهم‌ترین مرجع حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، از جمله عوامل فشار بر جمهوری اسلامی ایران از سال ۲۰۰۶ بوده‌اند. آنها با مطرح کردن موضوع هسته‌ای ایران در سازمان ملل متحد، سعی در قانونی کردن و افزایش گستره و حجم تحریم‌های ظالمانه داشته‌اند. در این راستا، شورای امنیت از سال ۲۰۰۶ با صدور قطعنامه‌های متعددی، برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران را با چالش جدی مواجه ساخته و تحریم‌های گوناگونی را بر کشور تحمیل کرده است. در جدول ۴ مهم‌ترین قطعنامه‌های شورای امنیت که علیه جمهوری اسلامی صادر شده، آمده است.

جدول ۴. مهم‌ترین تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران

شماره قطعنامه	تاریخ صدور	برجسته‌ترین عناصر
۱۶۹۶	ژوئیه ۲۰۰۶	تحریم تجارت اقلام و تکنولوژی مربوط به غنی‌سازی اورانیوم و همچنین تحریم مسافرت‌ها و دارایی‌های افراد فعال هسته‌ای ایران
۱۷۳۷	دسامبر ۲۰۰۶	ممنوعیت صادرات مواد، تجهیزات کالا و تکنولوژی مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای یا توسعه سیستم‌های پرتابی سلاح‌های هسته‌ای؛ ممنوعیت همکاری‌های فنی، آموزشی و مالی به ایران در زمینه فناوری هسته‌ای؛ ممنوعیت صادرات تجهیزات و مواد هسته‌ای از ایران؛ مسدود کردن دارایی‌های افراد و شرکت‌هایی که در زمینه هسته‌ای و برنامه‌های موشک‌های بالستیک فعالیت دارند
۱۷۴۷	مارس ۲۰۰۷	گسترش لیست تحریم‌های افراد و شرکت‌ها؛ افزایش ممنوعیت صادرات تجهیزات نظامی ایران؛ محدودیت در زمینه کمک‌های مالی یا وام به ایران
۱۸۰۳	مارس ۲۰۰۸	گسترش ممنوعیت‌های تجارت در مواد و تجهیزات هسته‌ای حساس؛ ممنوعیت مسافرت افراد تحریم شده؛ گسترش لیست افراد و شرکت‌های تحریم شده
۱۸۳۵	سپتامبر ۲۰۰۸	تحریم ایران از طرف همه کشورهای از فروش ابزارهای نظامی؛ خواست افزایش همکاری ایران با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی
۱۹۲۹	ژوئن ۲۰۱۰	ممنوعیت سرمایه‌گذاری ایران در فعالیت‌های هسته‌ای ایران؛ منع صادرات سیستم‌های تسلیحاتی مهم به ایران و همچنین ممنوعیت کمک‌های فنی، آموزشی و مالی به ایران در زمینه فناوری هسته‌ای؛ افزایش بازرسی کشتی‌های ایرانی توسط کشورها؛ گسترش لیست تحریم‌های افراد و شرکت‌ها؛ کشورها باید از خدمات مالی که به ایران اجازه می‌دهد تا از تحریم‌ها فرار کند، جلوگیری کنند

مأخذ: انصاریان، ۱۳۹۳؛ وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲.

۲-۲-۳. تحریم‌های اتحادیه اروپا

اتحادیه اروپا در ۲۷ فوریه ۲۰۰۷، ۲۳ آوریل ۲۰۰۷، ۷ اوت ۲۰۰۸ و ۱۷ ژوئن ۲۰۱۰ به ترتیب همگام با قطعنامه‌های ۱۷۳۷، ۱۸۰۳، ۱۷۴۷ و ۱۹۲۹ به اتخاذ مواضع مشترک و همسو با شورای امنیت سازمان ملل متحد مبادرت ورزید. این اتحادیه در ۲۶ ژوئن ۲۰۱۰ به تصویب تحریم‌های مستقل از تحریم‌های شورای امنیت بر ایران اقدام کرد که در روز بعد یعنی در ۲۷ ژوئن ۲۰۱۰ اجرایی شد. از این تاریخ به بعد اتحادیه اروپا به اتخاذ تحریم‌های مستقل و متعدد علیه جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. در جدول ۵ مهم‌ترین تحریم‌های اعمال شده از سوی اتحادیه اروپا علیه جمهوری اسلامی ایران آورده شده است.

جدول ۵. مهم‌ترین مواضع، مقررات و تصمیم‌های اتخاذ شده از سوی اتحادیه اروپا در راستای تحریم ایران

عنوان	تاریخ تصویب	موضوع‌های اصلی
موضع شورای اتحادیه CFSP/2007/140	فوریه ۲۰۰۷	ممنوعیت صادرات تکنولوژی حساس هسته‌ای و موشک بالستیک؛ ممنوعیت کمک‌های مالی و فنی مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای و موشکی به ایران؛ مسدود کردن دارایی‌ها و ممانعت از سفرهای افراد و شرکت‌های مشخص
موضع شورای اتحادیه CFSP/2010/413	ژوئیه ۲۰۱۰	ممنوعیت صادرات تسلیحات و مواد به ایران؛ منع کمک‌های مالی و فنی مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای و تسلیحاتی؛ ممنوعیت صادرات تکنولوژی و تجهیزات کلیدی مربوط به صنعت نفت و گاز طبیعی؛ جلوگیری از بیمه و تمدید بیمه نهادها و شرکت‌های ایرانی؛ گسترش لیست افراد و شرکت‌های مورد هدف تحریم؛ ممنوعیت سوخت‌گیری و سایر خدمات به کشتی‌های ایرانی
موضع شورای اتحادیه CFSP/2011/235	آوریل ۲۰۱۱	مسدود کردن دارایی‌ها و جلوگیری از مسافرت (به اتحادیه اروپا) افرادی که حقوق بشر را در ایران نقض کنند
موضع شورای اتحادیه CFSP/2012/35	ژانویه ۲۰۱۲	ممنوعیت وارد کردن، خرید و انتقال نفت خام یا تولیدات پتروشیمی ایران؛ منع و جلوگیری از بیمه و تمدید بیمه فروش یا انتقال نفت خام ایران؛ ممنوعیت صادرات تکنولوژی و تجهیزات صنعت پتروشیمی و تدارک کمک‌های مالی و فنی در این بخش؛ ممنوعیت فروش طلا، فلزات گران‌بها و همچنین الماس به ایران؛ گسترده‌تر شدن لیست اقلام با مصرف دوگانه؛ انسداد دارایی‌های برخی نهاد‌های ایرانی
موضع شورای اتحادیه CFSP /۱۶۸/۲۰۱۲	مارس ۲۰۱۲	ممنوعیت فروش تجهیزات کنترل یا رهگیری اینترنت و سایر وسایل مخابراتی مشابه
موضع شورای اتحادیه CFSP/2012/152	مارس ۲۰۱۲	منع ارائه خدمات مالی به بانک‌های ایرانی توسط فراهم‌کنندگان ارتباطات مالی، مانند سوئیفت که امکان مبادله بانکی بین‌المللی را در سراسر جهان فراهم می‌کند؛ ممنوعیت هرگونه تعامل بین بانک‌های ایرانی و اروپایی مگر با اخذ مجوز تحت شرایط خاص
موضع شورای اتحادیه CFSP/2012/635	اکتبر ۲۰۱۲	ممنوعیت خرید، انتقال یا واردات گاز طبیعی از ایران؛ ممنوعیت صادرات تکنولوژی کشتی‌سازی؛ گسترش دامنه تجهیزات ممنوعه در صنعت نفت، گاز و پتروشیمی برای فروش به ایران؛ افزودن ۳۴ شخص ایرانی جدید به لیست مشمول انسداد دارایی‌ها از جمله وزرای نفت و نیرو، بانک مرکزی ایران و چندین شرکت نفت و پتروشیمی

عنوان	تاریخ تصویب	موضوع‌های اصلی
تصمیم شماره ۲۰۱۲/۲۶۵ شورای اتحادیه	۱۶ اکتبر ۲۰۱۲	ممنوعیت خرید، انتقال یا واردات گاز طبیعی از ایران؛ ممنوعیت بر همه معاملات بانک‌های اروپایی که با بانک‌های ایران در ارتباط‌اند؛ ممنوعیت بر ارتباط اتحادیه اروپا در ساخت تانکرهای نفتی برای ایران؛ اعمال ممنوعیت بر اتحادیه اروپا برای فروش، تأمین یا انتقال تجهیزات و تکنولوژی کلیدی دریایی و نرم‌افزار برای تکمیل فرایندهای صنعتی
مقررات شماره ۲۶۷/۲۰۱۲ شورای اتحادیه اروپا	مارس ۲۰۱۲	محدودیت‌های صادرات و واردات انرژی از ایران، اعمال محدودیت بر تأمین مالی شرکت‌ها و نهادهای معین، بلوکه کردن سرمایه و منابع اقتصادی، اعمال محدودیت بر انتقال سرمایه و ارائه خدمات مالی، اعمال محدودیت بر حمل و انتقال کالاها و تکنولوژی و خدمات
مقررات شماره ۱۲۶۳/۲۰۱۲ شورای اتحادیه اروپا	دسامبر ۲۰۱۲	تعریف دامنه گسترده محدودیت‌های اعمال شده بر بانک‌های اتحادیه اروپا؛ ممنوعیت انتقال سرمایه بین بانک‌های تحت صلاحیت اتحادیه اروپا و مؤسسه‌های مالی و اعتباری و صرافی‌های ایرانی؛ ممنوعیت بر اتحادیه اروپا برای فروش، تأمین یا انتقال نرم‌افزارهای تکمیل فرایندهای صنعتی به ایران؛ ممنوعیت بر اتحادیه اروپا جهت واردات، خرید و انتقال گاز طبیعی ایران یا صادر شده از ایران
مقررات شماره ۱۰۱۶/۲۰۱۲ شورای اتحادیه اروپا	۱۵ نوامبر ۲۰۱۲	مقررات شماره ۱۰۱۶/۲۰۱۲ مقررات جدیدی را به مقررات شماره ۲۶۷/۲۰۱۲ اضافه کرده است

مأخذ: منظور و مصطفی پور، ۱۳۹۲: Samore, 2015.

۴-۲-۲. برگشت‌پذیری تحریم‌ها

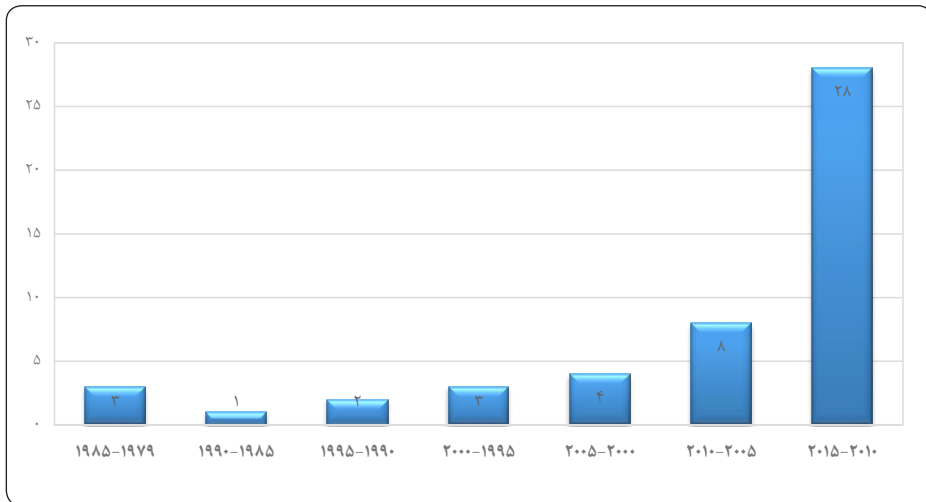
همان‌طور که در نمودار ۱ نشان داده شده است از سال ۲۰۰۵ به دلیل فعالیت هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران و ارجاع پرونده هسته‌ای کشور به شورای امنیت، حجم تحریم‌های اعمالی علیه ایران افزایش یافت. بیشترین حجم تحریم‌ها بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۴ بوده است. اجماع بین‌المللی به رهبری ایالات متحده به دلایلی همچون مبارزه با فعالیت‌های تروریستی، تولید و تکثیر سلاح‌های کشتار جمعی (سلاح هسته‌ای و موشک‌های بالستیک)، نقض‌های حقوق بشر، نقض‌های مقررات کنترل صادرات ایالات متحده و امنیت ملی و منطقه‌ای و حمایت از دموکراسی، در این مدت حجم گسترده‌ای از تحریم‌ها را بر کشور

خصوصاً بخش انرژی اعمال کرده است. مسئله مهم این است که این حجم عظیم تحریم‌ها باعث شده که برگرداندن شرایط به حالت ماقبل تحریم‌ها با دشواری‌های زیادی روبه‌رو شود؛ از یکسو دولت‌های غربی تمایل زیادی به رفع تحریم‌ها ندارند و ازسوی دیگر شدت تحریم‌ها باعث محدود کردن هرگونه فعالیت اقتصادی در ایران شده است. برای مثال با بالا رفتن ریسک انرژی ایران کشورهای سرمایه‌گذار تمایلی به انتقال سرمایه و تکنولوژی به کشور ندارند. بنابراین برداشت تحریم‌ها بسیار دشوار شده است.

برداشته شدن تحریم‌های اعمالی علیه ایران نیازمند طی کردن مراحل است که بسته به نوع تحریم و تحریم‌کننده متفاوت خواهد بود. تحریم‌های ایالات متحده که شامل قوانین و فرمان‌های اجرایی رؤسای جمهور این کشور می‌شود معمولاً برای توقف‌شان نیازمند معیارهای خاص و معینی است. در موارد زیر دولت آمریکا به تنهایی می‌تواند تحریم را لغو یا اصلاح کند: ۱. مسدود کردن اموال اشخاصی که در سوریه فعالیت می‌کنند. ۲. افراد غیرآمریکایی که تحریم‌های ایران و سوریه را نقض کردند. ۳. مسدود کردن برخی افراد که با سوءاستفاده از حقوق بشر با دولت ایران در ارتباط هستند. ۴. مصادره ۱۲ میلیارد دلار از اموال و دارایی‌های ایران. ۵. مسدود کردن اموال و دارایی‌های ایران و همچنین مؤسسه‌های مالی ایرانی. ۶. مجوز اعمال تحریم‌های بیشتر علیه ایران. ۷. منع تراکنش مالی با افرادی که با تروریسم در ارتباط‌اند و از آن حمایت می‌کنند. ۸. مسدود کردن دارایی‌هایی که به گسترش سلاح در ایران کمک می‌کنند. مابقی تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران به معیارهای خاص و پیچیده (با تشخیص کنگره و دولت) نیاز است تا برداشته شوند. در مورد قطعنامه‌های شورای امنیت نیاز است قطعنامه جدید برای فسخ یا تغییر قطعنامه‌های قبلی صادر شود. برای تغییر یا فسخ قوانین و مقررات تحریمی اتحادیه اروپا نیز ضروری است اجماع چندگانه در اتحادیه یادشده صورت گیرد.^۱

1. <http://crisisgroup.be/interactives/iran/sanctions/spider-web.html> (observed: 6/21/2016)

نمودار ۱. میزان و حجم تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

۲-۳. دسته‌بندی تحریم‌ها از لحاظ هدف موضوعی

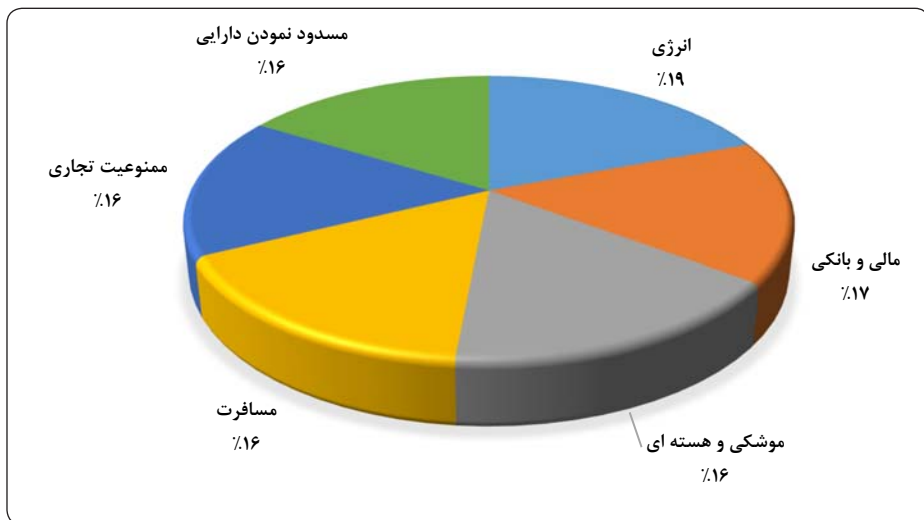
در این بخش از مقاله، تحریم‌های اعمالی علیه ایران را براساس موضوع هدف تحریم دسته‌بندی می‌کنیم. به‌طورکلی تحریم‌های بین‌المللی اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران بخش‌های زیر را تحت تأثیر قرار داده است: ۱. بخش انرژی، ۲. بخش‌های مالی و بانکی، ۳. بخش هسته‌ای و موشکی، ۴. ممنوعیت مسافرت، ۵. مسدود کردن دارایی، ۶. ممنوعیت تجارت، ۷. تسلیحات.

۲-۳-۱. تحریم‌های ایالات متحده و مهم‌ترین اهداف آن

همان‌گونه که گفته شد ایالات متحده با صدور فرمان‌های اجرایی و قوانین مختلف سعی کرده است جمهوری اسلامی ایران را با فشار اقتصادی روبه‌رو سازد. از اولین تحریم رسمی ایالات متحده در سال ۱۹۷۹ تاکنون بیش از ۱۹ فرمان اجرایی و ۹ قانون تحریمی ویژه ایران، صادر کرده است. بررسی آماری این تحریم‌ها نشان می‌دهد بخش انرژی حدود ۱۹

درصد از این تحریم‌ها را به خود اختصاص داده است. طبق بررسی‌های گروه بین‌المللی بحران^۱ (<http://crisisgroup.be>)، تحریم‌های بخش انرژی تأثیر زیادی بر اقتصاد ایران داشته‌اند. بخش مالی و بانکی نیز حدود ۱۷ درصد این تحریم‌ها را دربرمی‌گیرد. در این نوع تحریم‌ها مبادلات مالی و بانکی ایران با محدودیت‌های شدیدی روبه‌رو شده است که حتی بعد از توافق هسته‌ای و پس‌اجرام این محدودیت‌ها بر بخش بانکداری جمهوری اسلامی ایران اعمال می‌شود. دیگر موضوع‌های هدف تحریم از سوی ایالات متحده شامل بخش موشکی و هسته‌ای، مسافرت افراد و دیپلمات‌های ایران، ممنوعیت‌های تجاری و مسدود کردن دارایی‌های ایران نیز هرکدام حدود ۱۶ درصد از تحریم‌های ایالات متحده را به خود اختصاص داده است؛ بنابراین بررسی آماری، ایالات متحده در طول این دوره سعی کرده ابعاد و بخش‌های مختلف اقتصاد کشور را از طریق اعمال تحریم‌ها با محدودیت‌های جدی مواجه کند.

نمودار ۲. گونه‌شناسی موضوعی تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران (۱۹۷۹-۲۰۱۵)

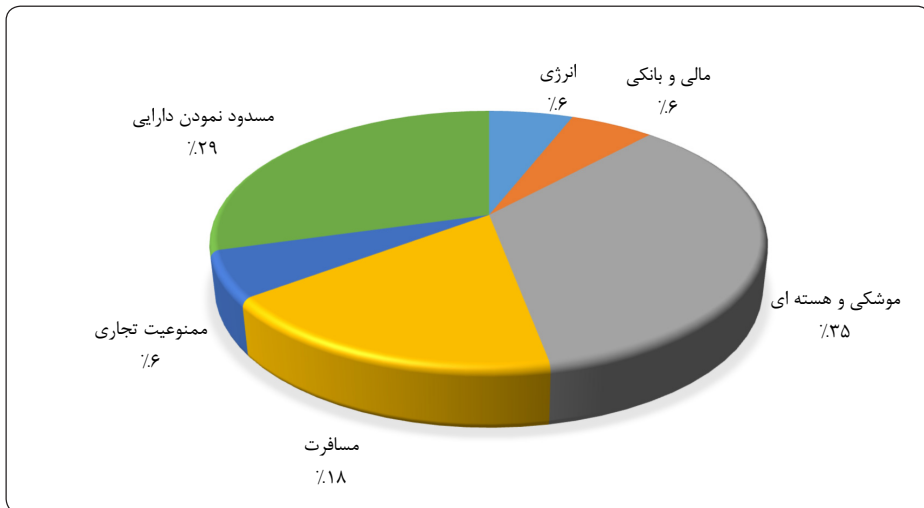
مأخذ: همان.

۲-۳-۲. تحریم‌های شورای امنیت و مهم‌ترین اهداف آن

در سال ۲۰۰۶ سازمان بین‌المللی انرژی اتمی پرونده هسته‌ای ایران را به دلیل اینکه گفته شده بود تهران به وظایفش عمل نکرده، به شورای امنیت ارجاع داد. سیاست‌های قدرت‌های بزرگ خصوصاً ایالات متحده به همراه وظایف شورای امنیت، به‌عنوان مهم‌ترین مرجع حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، از جمله عوامل فشار بر جمهوری اسلامی ایران از سال ۲۰۰۶ بوده‌اند. آنها با مطرح کردن موضوع هسته‌ای ایران در سازمان ملل متحد، سعی در قانونی کردن و افزایش گستره و حجم تحریم‌های ظالمانه علیه کشور داشته‌اند. شورای امنیت سازمان ملل از سال ۲۰۰۶ تاکنون با صدور قطعنامه‌های شماره ۱۸۳۵، ۱۸۰۳، ۱۷۴۷، ۱۷۳۷، ۱۶۹۶ و ۱۹۲۹ علیه جمهوری اسلامی، برنامه هسته‌ای و توسعه سیستم‌های پرتابی موشکی و سلاح هسته‌ای و فناوری هسته‌ای را مورد تحریم قرار داده است.

مهم‌ترین ویژگی تحریم‌های شورای امنیت، اختصاص آن به برنامه هسته‌ای ایران است. قطعنامه‌های شورای امنیت علاوه بر اعمال ممنوعیت‌ها و محدودیت علیه بخش نظامی و تسلیحات هسته‌ای، همکاری‌های فنی، آموزشی و مالی در زمینه فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای ایران را نیز ممنوع اعلام کرد. بررسی قطعنامه‌های شورای امنیت علیه ایران، این مسئله را نمایان می‌کند که هدف اصلی از اعمال این تحریم‌ها محدود کردن فعالیت‌های هسته‌ای و موشکی جمهوری اسلامی ایران بوده است. طبق این بررسی، حدود ۳۵ درصد این تحریم‌ها موضوع هسته‌ای و موشکی جمهوری اسلامی ایران را مورد هدف خود قرار داده است. با وجود فراوانی منابع نفت و گاز برای تأمین انرژی مورد نیاز کشور، فناوری هسته‌ای و توسعه آن به مثابه برگ برنده‌ای برای جمهوری اسلامی ایران بود که هژمون بین‌المللی به همراه قدرت‌های اروپایی از طریق شورای امنیت سازمان ملل آن را با چالش روبه‌رو ساخته است. استفاده از انرژی هسته‌ای از یکسو، باعث کاهش گازهای گلخانه‌ای و آلودگی‌های محیط زیستی می‌شود و از سوی دیگر، عدم قطعیت در مورد ماندگاری نفت و گاز در آینده، ایران را ملزم می‌دارد تا ترکیب انرژی خود را با توسعه فناوری هسته‌ای گسترش دهد و از وابستگی بیش‌ازحد خود به سوخت‌های فسیلی بکاهد. نهایتاً اینکه، جامعه جهانی به سمت استفاده از انرژی‌های پاک و کنترل آلودگی حرکت می‌کند که وقفه در برنامه هسته‌ای ایران می‌تواند باعث کندی حرکت در این مسیر شود. انرژی هسته‌ای، امروزه حدود ۱۶ درصد برق جهان را تأمین می‌کند.

نمودار ۳. گونه‌شناسی موضوعی تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران

مأخذ: همان.

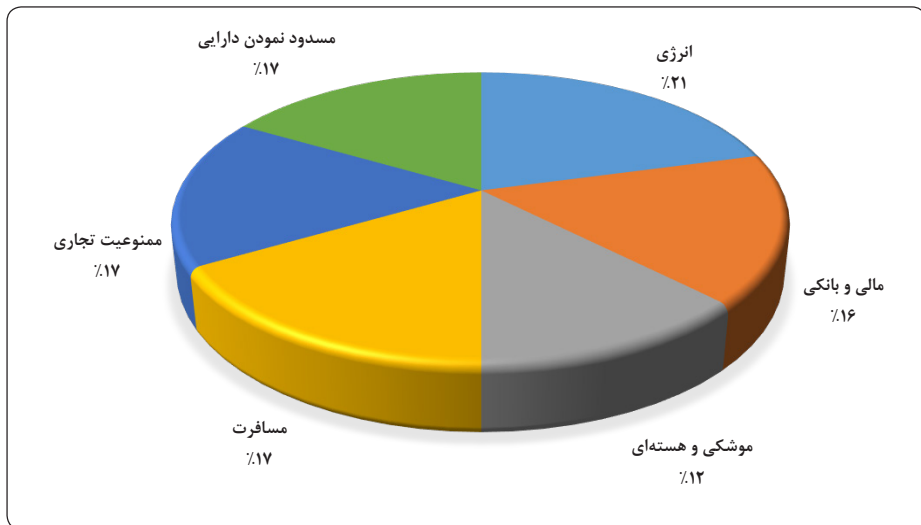
۳-۳-۲. تحریم‌های اتحادیه اروپا و مهم‌ترین اهداف آن

اتحادیه اروپا از ۲۷ فوریه ۲۰۰۷ به اتخاذ مواضع مشترک و همسو با شورای امنیت سازمان ملل مبادرت ورزید و در ۲۹ ژوئن ۲۰۱۰ اولین تحریم‌های مستقل از تحریم‌های شورای امنیت را بر ایران اعمال کرد. تحریم سوئیت، تحریم بخش‌های مختلف نفت و گاز ایران، تحریم‌های کالا و تکنولوژی و همچنین ممنوعیت ارائه خدمات به بخش‌های مختلف انرژی، کشتیرانی و ممنوعیت واردات و صادرات گاز و نفت از ایران، از جمله مهم‌ترین مواضعی است که اتحادیه اروپا علیه ایران در این مدت در پیش گرفته است. اتحادیه اروپا حدود سه مقررات و هشت موضع تحریمی علیه ایران وضع کرده است. بررسی این تحریم‌ها نشان می‌دهد بیشترین موضوع هدف این تحریم‌ها بخش انرژی (نفت و گاز) با ۲۱ درصد بوده است. بخش مالی و بانکی نیز یکی از بخش‌های مهمی است که اتحادیه اروپا آن را با محدودیت‌های جدی مواجه ساخته است. در ۱۷ مارس ۲۰۱۲، در پی موافقتنامه صورت گرفته مابین ۲۷ کشور شورای اتحادیه اروپا، شبکه بانکی سوئیت، یعنی مرکز جهانی عملیات الکترونیکی مالی، ارتباط همه بانک‌های ایرانی را به‌عنوان مؤسسه‌هایی که تحریم‌های جاری اتحادیه اروپا را نقض کرده با شبکه بین‌المللی آن قطع کردند. کشورهای عضو اتحادیه اروپا تصمیم گرفتند که به

شبکه پیغامی مالی سوئیفت مستقر در بروکسل دستور دهند تا اتصال ۲۵ بانک ایرانی واقع در لیست سیاه را، از جمله بانک مرکزی ایران، از این شبکه منقطع و از خدمات این سرویس محروم کنند. در این خصوص و در تطابق با نتیجه‌گیری شورا در ۱ دسامبر ۲۰۱۱، شورا موافقت کرد با تشدید اقدام‌های سخت‌گیرانه در بخش انرژی، شامل تحریم مرحله‌ای واردات نفت خام ایران به اروپا، در بخش مالی شامل بانک مرکزی ایران، در بخش حمل و نقل به علاوه محدودیت‌های بیشتر بر صادرات، به طور برجسته روی طلا، کالاها و فناوری‌های حساس با کاربری دوگانه، به علاوه بیشتر اشخاص تعیین شده و نهادهای مشخص (دارای نقش)، شامل موارد تحت کنترل توسط سپاه پاسداران می‌شود.

تمرکز بیشتر تحریم‌های اقتصادی اتحادیه اروپا، کاهش درآمدهای عمومی و دولتی ایران با ممانعت از فروش نفت ایران بود که این امر با توجه به اینکه فروش نفت سهم عمده‌ای در درآمد کشور دارد باعث می‌شود توسعه کشور، امرارمعاش و سلامت و رفاه افراد جامعه و دیگر موارد را تحت تأثیر قرار دهد.

نمودار ۴. گونه‌شناسی موضوعی تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه ایران

مأخذ: همان.

۴-۲. دسته‌بندی تحریم‌ها از منظر هدف عمومی

در این قسمت به تحریم‌های اعمال شده علیه ایران از جهت هدف عمومی یا علت غایی آنها می‌نگریم تا آنها را در یکی از عناوین سنکشن، امبارگو یا بایکوت تقسیم‌بندی کنیم؛ البته گونه‌شناسی این قسمت، به دلیل نبود معیارهای قطعی و روشن تفکیک میان سه گونه یادشده، به‌طور خاص، مشمول عنوان تیپولوژی خواهد بود؛ و نه تاکسونومی. توضیح آنکه در شناسایی وجه متمایز سه مفهوم بالا، مرجع صدور، سطح و حوزه کلی تحریم‌ها مدنظر قرار می‌گیرند که درباره هر عنوان تحریمی، ممکن است مشخصه‌های مربوط به همه این سه مؤلفه در یکی از دسته‌های موردنظر جمع نشود؛ افزون بر آن مفاهیمی مثل سنکشن و امبارگو دارای معانی موسع و مضیق یا عام و خاص هستند و نتیجتاً باید دید عنوان مورد بررسی به کدام دسته نزدیک‌تر است.

چنانکه ذکر شد، تحریم‌های پیش از سال ۲۰۰۵ میلادی، از آغاز انقلاب اسلامی، یعنی ۱۹۷۹، عمدتاً به صورت یک جانبه و از سوی ایالات متحده آمریکا علیه ایران اعمال شده‌اند که دلایلی همچون تسخیر لانه جاسوسی، انفجار بیروت و تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای برای صدور فرامین اجرایی متضمن آنها ذکر شده است (جدول ۲). در نگاه اول ممکن است چنین به نظر آید که اعمال این عناوین تحریمی، به‌طورکلی ناظر بر کیفردهی به کنشگری است که با انقلابی ایدئولوژیک، و پی‌آیندهای آن در عرصه سیاست‌های اعمالی، به چالشگری نظام بین‌الملل، برخاسته است؛ هرچند این سخن خالی از وجه نیست، اما نمی‌توان همه این تحریم‌ها را مشمول نوع سنکشن دانست؛ چراکه اولاً اهدافی چون تلافی اقدام‌های کنشگران، واداشتن آنها به تغییر رفتار و حتی تضعیف توان نظامی آنها که در این عناوین تحریمی قابل تشخیص است، از اهداف اعمال سایر گونه‌ها، به‌ویژه امبارگو نیز است. ثانیاً، در تعریفی از سنکشن، به مفهوم خاص، که به‌نظر می‌رسد حد مناسبی از جامعیت و مانعیت را داراست، آن را به صورت «استفاده مشروع بین‌المللی از محدودیت‌های اقتصادی توسط یک کنشگر (دولت یا سازمان بین‌المللی) یا گروهی از کنشگران علیه کنشگر یا گروهی از کنشگران با هدف مجازات آنها به دلیل نقض هنجار و قانون بین‌المللی خاص یا جلوگیری از نقض هنجار یا قانون بین‌المللی که در نظر تحریم‌کنندگان بااهمیت تلقی می‌شود» تعریف کرده‌اند (بیات، ۱۳۹۵: ۴۶).

بنابراین به نظر می‌رسد بیشتر عنوان‌های مذکور در این بازه زمانی که محدودسازی تجاری را هدف خود قرار داده‌اند، از آنجاکه صرفاً براساس قواعد آمریکا وضع شده و فقط مشروعیت داخلی برای آن کشور داشته و فاقد مشروعیت بین‌المللی، به مفهوم صدور مرجع بین‌المللی و با استناد به نقض هنجارها یا مقررات بین‌المللی است از عنوان سنکشن به مفهوم دقیق آن خارج می‌شود. در این میان، به استثنای فرمان اجرایی ۱۲۶۱۳ در اکتبر ۱۹۸۷، و بخشی از فرامین اجرایی ۱۲۲۱۱، ۱۲۲۰۵ و ۱۲۱۷۰ که واردات همه کالاها، از جمله نفت را از ایران ممنوع کرده است و مصداقی از بایکوت و قطع اقدام تجاری است، بقیه مواردی که دادوستد و بازرگانی را محدود ساخته‌اند در حوزه شمول عنوان امبارگو قرار دارند. مواردی که ناظر به توقیف دارایی‌ها و اموال ایران است، مانند قسمت‌هایی از فرامین اجرایی ۱۲۲۱۱، ۱۲۲۰۵ و ۱۲۱۷۰، فرمان اجرایی ۱۳۲۲۴، در سال ۲۰۰۱ و ۱۳۳۸۲ در سال ۲۰۰۵، از آنجاکه به‌طور مستقیم ناظر بر محدودسازی یا قطع فعالیت‌های بازرگانی نیستند، از مصادیق امبارگو و بایکوت خارج بوده و در مفهوم وسیع سنکشن و مجازات اقتصادی توصیف می‌شود. شایان ذکر است که خزانه‌داری ایالات متحده نیز در توضیح برنامه‌هایی که برای مبارزه با گسترش سلاح‌های کشتار جمعی طراحی شده‌اند برای مثال دستور اجرایی ۱۳۳۸۲، از عنوان سنکشن بهره برده است (www.treasury.gov).

در بازه سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵، جمهوری اسلامی ایران با سه دسته از تحریم‌ها براساس مرجع صدور آنها مواجه بوده است. در دسته نخست که شامل تحریم‌های ایالات متحده است، با همان استدلال‌ات مطرح شده در بالا با گونه‌های متفاوتی سروکار داریم؛ بسیاری از قسمت‌های فرامین اجرایی و قوانین تحریمی که محدودسازی تجاری و انزوای اقتصادی ایران را هدف‌گذاری کرده‌اند، همچنان مشمول عنوان امبارگو هستند مانند تحریم‌های اعمالی قانون حمایت از آزادی در ایران، قانون تحریم‌های جامع، پاسخگویی و عدم سرمایه‌گذاری، بخش ۱۲۴۵ قانون اختیارات دفاع ملی و قانون حمایت از آزادی و مقابله با گسترش سلاح‌های هسته‌ای در ایران. آن دسته از مقررات که منع کلی واردات از ایران را مطرح می‌کنند، بایکوت دانسته می‌شوند و عناوینی که مجازات توقیفی برای دارایی‌ها و اموال اشخاص یا نهادهای مرتبط با ایران در نظر گرفته‌اند، سنکشن در مفهوم عام هستند؛

مانند فرامین اجرایی ۱۳۴۳۸، ۱۳۵۵۳، ۱۳۵۷۲، ۱۳۵۹۹، ۱۳۶۰۶ و ۱۳۶۴۵ و نیز بخش‌هایی از قوانین اختیارات دفاع ملی. تحریم‌های ثانویه که علیه طرف‌های ثالثی است که با ایران تجارت می‌کنند، فروش نفت را تسهیل می‌کنند یا در صنایع ایران مشارکت دارند (موضوع بخشی از قانون اختیارات دفاع ملی و فرامین اجرایی ۱۳۶۲۲ و ۱۳۶۴۵) از آنجاکه معمولاً با محروم‌سازی عناصر مورد تحریم در تجارت با ایالات متحده است منطقی‌تر است که مشمول امبارگو دانسته شوند و در صورت تقنین توقیف اموال آنها، سنکشن خواهند بود. تحریم‌های اتحادیه اروپا که در قالب مواضع، تصمیم‌ها و مقررات شورای اتحادیه اعمال شده‌اند، نیز چنین تقسیماتی دارند؛ ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های تجاری این اتحادیه، به دلیل فقدان عنصر بین‌المللی بودن، مشمول عنوان سنکشن، در مفهوم خاص نیستند. از این میان، ممنوعیت‌های صادرات تکنولوژی حساس، صادرات تسلیحات، جلوگیری از بیمه، ممنوعیت سوخت‌گیری کشتی‌ها، ممنوعیت فروش فلزات گران‌بها و الماس، منع خدمات مالی و بانکی و سوئیفت را می‌توان امبارگو دانست؛ ممنوعیت خرید و واردات نفت خام یا محصولات پتروشیمی ایران (موضوع قسمتی از موضع شورای اتحادیه CFSP/2012/35) و گاز طبیعی و انرژی (موضوع قسمتی از موضع شورای اتحادیه شماره 2012/635CFSP)، تصمیم شماره ۲۰۱۲/۳۶۵ و مقررات شماره ۲۰۱۲/۲۶۷) بایکوت هستند و مسدودسازی و بلوکی‌نگ‌داری‌ها و ممانعت از سفر به اروپا برای افرادی که ناقض حقوق بشر دانسته می‌شوند (موضوع موضع شورای اتحادیه CFSP/2011/235 و بخشی از مقررات شماره ۱۲۶۳/۲۰۱۲ شورای اتحادیه اروپا) سنکشن در معنای عام به‌شمار می‌روند (منظور و مصطفی‌پور، ۱۳۹۲؛ Samore, 2015).

تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد بر ایران که با ارجاع پرونده ایران به این نهاد از سوی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در قالب ۶ قطعنامه صادر شدند، با مشروعیت بین‌المللی و به استناد مقررات بین‌المللی محسوب می‌شوند؛ بنابراین تحریم‌های تجاری مشمول قطعنامه ۱۶۹۶ و نیز تحریم مسافرت‌ها و دارایی‌های افراد فعال هسته‌ای ایران سنکشن محسوب می‌شوند؛ قطعنامه‌های ۱۷۳۷ و ۱۷۴۷ نیز دقیقاً چنین وضعیتی دارند. نکته مهم در قطعنامه ۱۸۰۳ آن است که در بند هفتم و پیوست یکم خود مقرراتی

از دو قطعنامه پیشین و این قطعنامه را سنکشن می‌خواند (United Nations, 2008). قطعنامه ۱۹۲۹ نیز چهار بار به بخش‌هایی از این قطعنامه و قطعنامه‌های ۱۷۳۷، ۱۷۴۷ و ۱۸۰۳ با لفظ سنکشن اشاره کرده است (Ibid., 2010). بنابراین با توجه به توضیحات پیشین و متن خود قطعنامه‌ها می‌توان گفت همه تحریم‌های شورای امنیت سنکشن بوده‌اند؛ البته در قسمت خبری شورای امنیت در مورد تحریم تسلیحاتی مشمول قطعنامه ۱۹۲۹ عبارت Arms Embargo ذکر شده است که ظاهراً ناظر به ماهیت این نوع از تحریم یا تسامح در تعبیر است (<https://www.un.org>). برخی پژوهشگران نیز چنین اظهارنظر کرده‌اند که محدودیت‌های تجاری و اقتصادی که از طریق قطعنامه‌های شورای امنیت علیه ایران اعمال شده است، تحریم به معنای دقیق (به‌عنوان معادل سنکشن) هستند و محدودیت‌های تجاری و اقتصادی آمریکا و اروپا ممنوعیت تجاری (به‌عنوان معادل امبارگو) است (بیات، ۱۳۹۵: ۴۶).

۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله به بررسی تحریم‌های بین‌المللی اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران پرداخته شد. همان‌گونه که نشان داده شد، ایالات متحده یکی از اولین کشورهایی است که ایران را مورد تحریم قرار داده است؛ از زمان گروگان‌گرفتن دیپلمات‌های آمریکایی در تهران و فرمان اجرایی ۱۲۱۷۰ کارتر مبنی بر توقیف همه دارایی‌ها و سرمایه‌های دولت ایران در آمریکا، این کشور به‌انحای مختلف دولت ایران را مورد تحریم قرار داده است. ایالات متحده برای افزایش فشار بر جمهوری اسلامی ایران، با مطرح کردن پرونده هسته‌ای ایران در شورای امنیت، نگاه سازمان ملل و اتحادیه اروپا را نیز به سوی خود جلب کرد. بدین ترتیب شورای امنیت و اتحادیه اروپا نیز به صورت مستقل به اتخاذ موضع تحریم علیه ایران پرداخته‌اند.

دو تفاوت عمده بین تحریم‌های اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران در قبل و بعد از سال ۲۰۰۵ وجود دارد؛ نخست، اکثر تحریم‌های قبل از سال ۲۰۰۵، به‌تنهایی و یک کشور علیه ایران اعمال می‌کرد، اما در تحریم‌های بعد از سال ۲۰۰۵ نقش ایالات متحده

در اعمال تحریم‌ها چه از سمت اتحادیه اروپا و چه از سمت شورای امنیت برجسته است؛ ایالات متحده سعی کرد با مطرح کردن پرونده هسته‌ای ایران در شورای امنیت، نگاه سازمان ملل و اتحادیه اروپا را نیز به سوی خود جلب کند. بدین ترتیب شورای امنیت و اتحادیه اروپا نیز به صورت مستقل اما در راستای خواست هژمونی ایالات متحده به اتخاذ موضع تحریم علیه ایران پرداختند. دوم، تحریم‌های اعمال شده علیه ایران تا قبل از سال ۲۰۰۵ اهداف محدودتری را دنبال می‌کردند و معمولاً شامل کنترل دارایی‌های ایران در ایالات متحده می‌شدند اما تحریم‌های بعد از سال ۲۰۰۵ ابعاد گسترده‌ای دارند.

یکی از ویژگی‌های عمده تحریم‌های بین‌المللی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶ علیه ایران، تأثیرگذاری فراوان این تحریم‌ها بر بخش‌های اقتصادی و خصوصاً بخش انرژی جمهوری اسلامی است. روی هم رفته، رژیم تحریم‌های اقتصادی وضع شده علیه ایران را می‌توان به عنوان پیچیده‌ترین تحریم‌های اعمال شده از سوی ایالات متحده و جامعه بین‌الملل نامید. اقتصاد ایران با بانک‌ها، بازارها و تجارت جهانی ادغام شده است. مطرح کردن مسائلی همچون حقوق بشر، ثبات منطقه‌ای و نگرانی‌های اشاعه تسلیحات هسته‌ای از سوی کشورهای تحریم‌کننده باعث شد، مزیت‌ها و فرصت‌هایی را که ویژگی‌های اقتصاد جهانی برای ایران فراهم کرده بود از طریق ایجاد ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های مختلف از بین برود. ایران در جهان رتبه اول را از لحاظ ذخایر گازی به خود اختصاص داده است و از لحاظ ذخایر نفت در رتبه چهارم جهانی قرار دارد. ایران همچنین در مجاورت تنگه هرمز قرار دارد؛ آبراهی که هر روز میلیون‌ها بشکه نفت از طریق آن به بازارهای بین‌المللی سرازیر می‌شود. این ویژگی‌های ممتاز باعث شده است، موقعیت انرژی جمهوری اسلامی ایران در جهان رتبه بالایی بگیرد. ایالات متحده، اتحادیه اروپا، سازمان ملل و برخی دیگر از کشورهای جهان با هدف کاهش نقش و سهم ایران در جریان انرژی جهانی و به دنبال آن ضربه زدن به اقتصاد ایران (با دانستن این نکته که اقتصاد ایران وابسته به انرژی و عایدات حاصل از فروش آن است)^۱، از طریق ممنوعیت سرمایه‌گذاری و ورود تکنولوژی به بخش‌های مختلف

۱. نفت با ۲۵ درصد تولید ناخالص داخلی، ۸۵ درصد درآمد ارزی، ۶۵ درصد درآمد دولت سهم بسیار زیادی در اقتصاد ایران دارد.

انرژی ایران، جلوگیری از انتقال و فروش نفت و گاز، اعمال محدودیت و وقفه در برنامه هسته‌ای ایران و محدودیت‌ها در بخش انتقال دارایی‌ها و اموال ایرانی در سیستم مالی بین‌المللی، دست به تحریم ایران زدند. از این رو، ضروری است جمهوری اسلامی ایران در راستای کاهش خسارات ناشی از تحریم‌ها اولاً سیاست‌هایی را اتخاذ کند که مجامع و سازمان‌های بین‌المللی خصوصاً سازمان ملل متحد علیه کشور بسیج نشوند و ثانیاً با اهمیت دادن به تنوع بخشی در ابعاد مختلف اقتصاد کشور، از اقتصاد وابسته به نفت گذر کند. قدرت‌های بزرگ به رهبری ایالات متحده با دانستن این نکته که جمهوری اسلامی ایران کشوری است که به درآمدهای نفتی وابسته است سعی دارند بخش انرژی کشور را محدود کنند؛ بنابراین باید از وابستگی به منابع نفتی بکاهیم تا بتوانیم از گزند تحریم‌های این حوزه در امان باشیم.

منابع و مآخذ

۱. اسمیت، روی و همکاران (۱۳۹۲). *اقتصاد سیاسی بین‌الملل* در سده بیست و یکم (موضوع‌ها و تحلیل‌های معاصر)، ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی و روح‌الله طالبی آرانی، تهران، نشر مخاطب.
۲. انصاریان، مجتبی (۱۳۹۳). *تأثیر تحریم‌های تحمیلی بر ایران از منظر دکترین امنیت انسانی*، تهران، مؤسسه تدبیر اقتصاد.
۳. بیات، محسن (۱۳۹۵). «جهانی شدن اقتصادی و نقش تهدید نظامی در راهبرد آمریکا برای کارآمدی تحریم ایران»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۶، ش ۱.
۴. خلیلی، محسن و فاطمه صلواتی (۱۳۹۳). «گسترده‌سازی و استمرار تحریم‌ها علیه ایران بنیان زیر نظری سازوکار تحریم/توازن در ساختار نظام بین‌المللی»، *مطالعات اقتصادی سیاسی بین‌الملل*، سال اول، ش ۱.
۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۱). *لغت‌نامه*، جلد چهاردهم، تهران، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
۶. رضائی، اکبر (۱۳۹۱). «ارزیابی تأثیر تحریم‌های اقتصادی هوشمند ایالات متحده آمریکا بر تغییر رفتار جمهوری اسلامی ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
۷. سجادی‌پور، سیدکاظم و فرهاد وکیلی (۱۳۹۴). «رژیم تحریم‌های بین‌المللی: بنیان‌ها، فرایندهای تصمیم‌ساز، نهادهای مجری و سنجش کارایی»، *فصلنامه روابط خارجی*، سال هفتم، ش ۱.
۸. فرزین‌نیا، زیبا (۱۳۷۶). «پیش‌زمینه‌های قانون داماتو»، *مجله سیاست خارجی*، سال یازدهم، ش ۱.
۹. قنبرلو، عبدالله (۱۳۸۵). «ثبات هژمونیک در استراتژی اقتصادی - امنیتی آمریکا»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال نهم، ش ۴.
۱۰. کدخدایی، عباس (۱۳۷۳). «جنبه‌های حقوقی تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه شرکت‌های خارجی»، *مجله کانون وکلای*، ش ۱۶۸۱۶۹-۱۶۹۱۶۸.
۱۱. معین، محمد (۱۳۸۴). *فرهنگ فارسی*، جلد اول، چاپ بیست و دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۲. منظور، داوود و منوچهر مصطفی‌پور (۱۳۹۲). «بازخوانی تحریم‌های ناعادلانه، ویژگی‌ها، اهداف و اقدامات»، *فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی*، ویژه‌نامه کارنامه اقتصادی دولت، سال اول، ش ۲.
۱۳. مؤمنی، مهدی (۱۳۹۲). *مجموعه مقالات همایش ابعاد حقوقی تحریم‌های بین‌المللی شورای امنیت*، تهران، انتشارات مجد.
۱۴. وکیل، امیرساعد و زهرا تحصیلی (۱۳۹۲). *ایران و تحریم‌های بین‌المللی*، تهران، انتشارات مجد.

15. Baldwin, David A. (2015). "Sanctions in Political Science", New York, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol. 20. (Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.93126-X>).
16. Britannica (n.d.). "Boycott", Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/boycott> (observed: 10/8/2018)
17. Citeman (2009). "Boycotts and Embargoes", Retrieved from: <https://www.citeman.com/7754-boycotts-and-embargoes.html> (observed: 10/8/2018)
18. Dagani, M. S. (1983). *Economic Sanction: Deal and Experience*, London, Routledge Kegan Panel.
19. Etymonline (2014). "Embargo (n.)", Retrieved from: <https://www.etymonline.com/word/embargo> (observed: 10/8/2018)
20. Hufbauer, Gary and Barbara Oegg (2001). "A Short Survey of Economic Sanctions", *Institute for International Economics*.
21. International Encyclopedia of the Social Sciences (2018). "Sanctions, International", Retrieved from: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/sanctions-international> (observed: 10/8/2018)
22. Jalilvand, David Ramin (2015). "After a Nuclear Deal what Next for Iranian Oil and Gas?", *European Policy Centre*.
23. Keohane, Robert O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Book Review), Princeton University Pres, Available at: <https://books.google.com>.
24. Nikola, A. Kozhanov (2011). "U.S. Sanction Against Iran: Undermined by External Factors", *Middle East Policy*, Vol. XVIII, No. 3.
25. Samore, Gary (2015). "Sanctions Against Iran: A Guide to Targets, Terms, and Timetables", Harvard Kennedy School: Belfer *Center for Science and International Affairs*.

26. Shambaugh, George (n.d.). “Embargo”, Britannica, Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/embargo-international-law> (observed: 10/8/2018)
27. Snidal, Duncan (1985). “The Limits of Hegemonic Stability Theory”, *International Organization*, Vol. 39, No. 4.
28. Tai Ting Liu, Tony and Hung Ming-Te (2011). “Hegemonic Stability and Northeast Asia: What Hegemon? What Stability?”, *Journal of Asia Pacific Studies*, Vol. 2, No. 2.
29. United Nations (2008). “Resolution 1803 (2008)”, Retrieved from: <https://undocs.org/S/RES/1803> (observed: 10/8/2018)
30. United Nations (2010). “Resolution 1929 (2010)”, Retrieved from: <https://undocs.org/S/RES/1929> (observed: 10/8/2018)
31. <http://crisisgroup.be/interactives/iran/sanctions/spider-web.html> (observed: 6/21/2016)
32. <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/wmd.pdf> (observed: 10/8/2018)
33. <https://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm> (observed: 10/8/2018)